

Čeští sociologové v počátcích slovenské sociologie¹

Zdeněk R. Nešpor²
Sociologický ústav AV ČR, Praha

Czech Sociologists in the Beginnings of Slovak Sociology. The author analyses institutional beginning of Slovak sociology, which was very much influenced by Czech scholars. Earlier, somewhat amateur attempts at establishing a particular Slovak sociological tradition, associated mainly with Ján Lajčiak, were singularly unsuccessful, while members of the so-called Hlas movement (“Hlasists”), who followed Masaryk in the pre-First World War period, preferred politics to academic sociology in the interwar years. Slovak sociology was thus initially represented by Czech scholars employed in Bratislava (Josef Král, Otakar Machotka and Bedřich Vašek) who taught the first Slovak sociologists Peter Gula and Alexander Hirner until the split of Czechoslovakia in 1939. A new Slovak sociological tradition (sociography) was established by former politician with sociological interests Anton Štefánek in the late 1930s and 1940s at which time he remained the only professor of sociology in the Slovak Republic. Although Gula and Hirner were closer to the Prague sociological school and the older Štefánek to the Brno sociological school, there were no significant clashes between these Slovak sociologists and they eventually created their own sociological tradition, separate from Czech sociology, during the 1940s. It had two centres, which differed theoretically and methodologically, one in Bratislava (Štefánek and his followers including Ignác Gašparec) and another in Martin (Peter Gula, Alexander Hirner). Sociológia 2013, Vol. 45 (No. 1: 27-47)

Key words: *Czech sociology; Slovak sociology; history of sociology*

Počátky slovenské – stejně jako kterékoli jiné – sociologie mohou být vymezo-
vány velice různě. Nějaký typ úvah o společnosti, jejím „náležitém“ uspořádání
a zákonitostech jejího fungování existoval vlastně vždycky, s rudimentární
„protosociologií“ (většinou teologické povahy) se setkáváme prakticky ve
všech společnostech záhy poté, co jsou dochovány první písemné prameny
intelektuální povahy. Mocným podnětem k rozmachu takovýchto úvah
samozřejmě bylo v 18. století osvícenské hnutí a jeho pozdější ohlasy, neboť se
jednalo o vědomou snahu o restrukturuaci společnosti prostřednictvím lidských,
nikoli transcendentních prostředků – ostatně i comtovská sociologie, zakláda-
jící obor přinejmenším v jeho označení, má svůj původ právě zde. (Srov.
Nešpor 2009) Podle dnes již klasického vyjádření Roberta Nisbeta, „základním
myšlenkám evropské sociologie nejlépe porozumíme jako odpovědím na
problém řádu, který nastal na počátku 19. století v souvislosti s kolapsem
starého režimu kvůli rozmachu industrialismu a revoluční demokracie“. (Nisbet
2002: 21) Dva nejstarší historikové slovenské sociologie, Dušan Slávik a
Alexander Hirner, ukázali, že v tomto kontextu je možné hledat i počátky

¹ Článek vznikl v rámci grantu GA ČR *Dějiny a současnost české sociologie* (č. P404/10/0032), autor za tuto podporu děkuje. Autor rovněž děkuje PhDr. Viliamu Csaderovi a dalším zaměstnancům Archivu Univerzity Komenského v Bratislavě za pomoc při vyhledání příslušných archivních pramenů.

² Korespondence: Doc. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, PhD., Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, Česká republika. E-mail: Zdenek.Nespor@soc.cas.cz

„sociologických“ úvah některých slovenských intelektuálů, sami si ovšem byli vědomi jejich marginálního významu a primárně nesociologického zaměření. (Slávik 1968; Hirner 1970)³ „Sociologické myšlenky“ ještě neznamenal vznik sociologie jakožto akademického oboru ani v západní Evropě, natož v intelektuálně omezeném prostředí habsburského soustátí, nebo dokonce na Slovensku, které trpělo mařarizačním útlakem.

Titíž autoři, stejně jako jejich následovníci, proto zdůrazňovali spíše působení T. G. Masaryka na slovenské studenty v Praze a následné hlasistické hnutí, které na Slovensko fakticky přenášelo nejen čechoslovakismus, ale také Masarykovo pojetí politického aktivismu a sociologické práce. (Srov. např. Winclawski 1991a; Turčan 2000; Klobucký 2001) Důkladnou analýzu hlasistické sociologie podal Robert Klobucký, třebaže sám musel připustit, že „Hlasisti se podrobněji nezabývali empirickým výzkumem sociální reality – používali většinou převzaté statistiky. Sami se snažili zaznamenávat sociální skutečnost pouze prostřednictvím vlastní zkušenosti, zejména pozorováním.“ (Klobucký 2006: 57) Ani hlasisty však nemůžeme považovat za zakladatele intelektuální tradice slovenské sociologie v plném slova smyslu, protože pokud vůbec sami sociologii pěstovali (jejich články můžeme stejně dobře označit za poučenou žurnalistiku všímající si některých sociálních témat), v žádném případě se nevěnovali jejímu teoretickému prohlubování a rozšiřování mezi studenty či jiné zájemce. Po vzniku společného československého státu se aktivně zapojili do politiky a dalších veřejných činností, takže „těch několik vědecky kvalifikovaných patriotů, kteří by byli mohli využít podmínky politické svobody i pro rozvíjení slovenské vědy, bylo strženo do víru společensky lákavějšího a výhodnější existenční perspektivy nabízejícího politického, příp. ekonomického života“. (Hirner 1970: 455)

Obdobně tomu bylo – tentokrát kvůli jeho brzkému úmrtí – také v případě originálního „sociologa-samouka“ Jána Lajčiaka, kterého k sepsání vůbec první sociologické monografie o slovenské společnosti nevedl kontakt s hlasistickým hnutím, nýbrž dozívající německé diskuse o povaze a společenském významu kultury a následně vlastní studium Spencera, Gumpłowicze a dalších sociologicky relevantních zahraničních autorů. (Petrík 1991; Filo 1997; Nešpor 2008: 194-196) Lajčiakovo *Slovensko a kultúru* sice po smrti autora vydal jeho přítel a souvěrec Samuel Š. Osuský, ani on sám z něj však ve svém *Úvodu do sociologie* prakticky nečerpal, podáváje základy sociologické teorie a metody práce zhruba v intencích T. G. Masaryka a Emanuela Chalupného. (Osuský 1930; srov. Kvasničková 1996) Různé intelektuální zdroje slovenské sociologie, k nimž mohla pozdější tradice příležitostně (třeba i z legitimizač-

³ V tomto kontextu pomíjíme ještě starší výklady protosociologického myšlení Jána Feješe a dalších slovenských osvícenců (zejm. Štefánek 1928a, 1937), či zhodnocení nedávné minulosti v kontextu vlastních programových úvah (zejm. Gula 1946a, b, 1947a, b; Hirner 1947); důvodem je, že nejde o systematické výklady celkového vývoje slovenské sociologie.

ních důvodů) odkazovat, nebo na které mohla zpětně navazovat, měly tedy společně jedno – vůbec nic ve smyslu intelektuální ideové kontinuity, neřku-li vědecké školy nezaložily.

V této studii zvolíme proto odlišný přístup: namísto hledání ideových kořenů slovenské sociologie (diskursivního zakladatelství), které mohou být podle kontextu interpretace velice rozdílné, se zaměříme na otázku zakladatelství institucionálního. (Baehr – O'Brian 1994; konceptualizaci do výzkumu dějin české sociologie zavedl a bohatě využil Janák 2009) K tomu mohlo dojít teprve v meziválečném období, když byla založena Univerzita Komenského, případně další akademické a výzkumné organizace, přičemž zpočátku se rozumělo samo sebou, že jejich základy budou muset položit čeští akademici. „Autonomními“ zdroji totiž podle Hirnera z humanitních a společenských věd disponovala pouze slovenská jazykověda, literární historie, historie a národopis, zatímco všechny ostatní disciplíny, včetně sociologie, musely být teprve od základu vybudovány (Hirner 1970: 456) – obvykle nově jmenovanými docenty a profesory, pro které v Čechách a na Moravě už „nebylo místo“, což ještě nemuselo znamenat jejich nižší kvalitu. Institucionálního zakladatelského působení několika českých sociologů si samozřejmě byli vědomi všichni výše citovaní i další historikové slovenské sociologie, obvykle jim však věnovali jen okrajovou pozornost. Zajímavější pro ně bylo kupříkladu pozdější dílo Antona Štefánka (srov. alespoň Fazik 1970; Štefánek 1977; Winclawski 1991a,b; nejnověji Janák 2012; Turčan – Klobucký 2011) nebo Alexandra Hirnera (Heřmanová 2000; Laiferová 2000; Schenk 2000), případně nábožensky orientovaných sociologů (Kvasničková 1998; Turčan 1998 – 2001).

V mnohém přitom šlo o postoj oprávněný – obzvlášť byly-li studovány pouze „diskursivní“, nikoli institucionální dějiny slovenské sociologie –, neboť v meziválečném období bylo vhodnější hovořit spíše o „české sociologii na Slovensku“, než o skutečné slovenské sociologii. Prvních patnáct let slovenské sociologie (ve smyslu etablované akademické disciplíny) je vskutku nepředstavitelných bez působení českých sociologů a jejich vliv prostřednictvím několika významných žáků přesáhl také do období existence samostatné Slovenské republiky a bezprostředně poválečného. Teprve na konci třicátých let a zejména v letech čtyřicátých došlo ke vzniku a osamostatnění slovenské sociologické tradice, respektive dokonce dvou tradic – Štefánkovy bratislavské a Hirnerovy a Gulovy martinské, jejich existence by však byla nepředstavitelná bez předchozího působení českých sociologů na Slovensku. Touto studií proto chceme splatit dluh, jež historikové slovenské sociologie mají vůči jejím institucionálním zakladatelům. Zároveň přitom chceme přispět k rozvoji historičtější, deskriptivně a kontextuálně ukotvené metody zkoumání dějin (slovenské) sociologie, k níž se oproti převažující tradici „systematizace

sociologických teorií“ nedávno přihlásil Robert Klobucký (2005). Třebaže vývoji slovenské sociologie již bylo věnováno nemálo studií, jenom výjimečně byly založeny na analýzách archivních materiálů, což v praxi vedlo k tradování řady věcných omylů a interpretačních kliše, které může odstranit pouze nově provedený pramenný výzkum; nutno přitom konstatovat, že situace dějin české sociologie nebyla nijak odlišná a ke skutečnému historickému výzkumu v této oblasti dochází také až v současnosti. (Nešpor 2011)

Josef Král a vznik sociologického semináře na Univerzitě Komenského

Univerzita Komenského (původně Československá štátna univerzita v Bratislave) byla zřízena zákonem č. 440/1919 Sb. z. a n. z 11. listopadu 1919 jako třetí československá univerzita a jediná vysoká škola univerzitního typu na Slovensku, přičemž výuka na jednotlivých fakultách začala v letech 1920 – 1921. Šlo ovšem jen o tři fakulty, lékařskou, právníkou a (nejmenší) filosofickou, protože původně zamýšlená římskokatolická bohoslovecká fakulta nezískala papežské schválení a i když vznikla později, k univerzitě byla nakonec přičleněna teprve vládním nařízením č. 112/1936 Sb. z. a n. Na filosofické fakultě byly zřízeny základní filosofické, historické, filologické a přírodovědné stolice, které byly obsazeny nově jmenovanými profesory, v žádném případě se však nepředpokládalo, že by dosáhla takového rozsahu, jaký měla pražská filosofická fakulta (podobná situace panovala také na další nově zřízené filosofické fakultě v Brně, jejíž existence byla značně nejistá ještě ve třicátých letech 20. století; srov. Mates 1983). Jejím hlavním úkolem bylo vychovávat budoucí středoškolské učitele, případně státní úředníky (mnohem méně často, neboť ti obvykle graduovali na právníké fakultě), přičemž počet absolventů daleko zaostával za oběma „praktičtějšími“ fakultami. Zřejmě i proto, že bratislavská univerzita přijala aktualizovaný rigorosní řád University Karlovy, který „úplně“ absolutorium filosofie (s doktorátem) podmiňoval vypracováním písemné disertační práce a vykonáním dvou rigoros, zatímco na ostatních fakultách písemná práce nebyla vyžadována, třebaže počet ústních rigoros byl zvýšen na tři. (Placht – Havelka 1932: 183 in.)⁴

V dobovém tisku ani archivních pramenech se neseťkáváme s úvahami, že by na bratislavské filosofické fakultě měla být zřízena stolice sociologie, což je docela pochopitelné – šlo o nový, neetablovaný a z praktického hlediska nepříliš perspektivní obor, který aktuálně získal své první univerzitní stolice v Praze a v Brně, takže s Bratislavou se zjevně nepočítalo. (Srov. Nešpor 2011:

⁴ Vedle toho bylo možné absolutorium bez doktorátu, k němuž stačilo vykonání státních zkoušek, a až do poloviny dvacátých let existovala rovněž možnost ukončení studia bez jakýchkoli závěrečných zkoušek. První možnost uvedená v této poznámce dostačovala ke středoškolské profesuře, druhá k suplentskému působení na středních školách, v některých případech mnohaletému. (Petraň 1984: 321-323)

37-56)⁵ K zavedení výuky sociologie však přesto zakrátko došlo v souvislosti se snahou o definitivní zajištění výuky filosofie a osobními zájmy a tvrdohlavostí jejího pretendenta Josefa Krále. Prvním (suplujícím) profesorem filosofie a ředitelem filosofického semináře na filosofické fakultě se totiž sice stal profesor právnické fakulty Bohuš Tomsa, avšak to bylo jen dočasné řešení a Ministerstvo školství a národní osvěty proto hledalo osobnost, která by se těchto akademických povinností ujala natrvalo, zatímco Tomsa by se mohl plně věnovat výuce právníků. Ministerstvo se proto s nabídkou řádné profesury, doplněnou také několika zvláštními příplatky za působení na Slovensku, obrátilo na Josefa Krále (1882 – 1978) (Nešpor 2011: 141-143⁶), který v Praze od roku 1920 přednášel dějiny filosofie jako soukromý docent (vedle učitelského působení na reálce v Nymburce). Král projevil souhlas a do Bratislavy začal dojíždět přednášet ještě před svým jmenováním profesorem⁷, vzápětí se však začal zpěčovat. Prohlásil, že stolicí filosofie přijme pouze za podmínky, že jeho *venia legendi* bude rozšířena také na sociologii, s čímž profesorský sbor 26. června 1923 souhlasil za podmínky, „že tím event. nebude znemožněno obsaditi časem obor sociologie zvláště.“⁸

Král o habilitaci z filosofie a sociologie usiloval již v Praze, respektive takto v roce 1919 podal svoji habilitační žádost, avšak habilitační komise, jejímž předsedou byl František Krejčí, v průběhu řízení z praktických důvodů – kvůli potřebě obsazení jedné z klíčových stolic filosofie – změnila Králův habilitační obor na dějiny filosofie, což následujícího roku potvrdilo také Ministerstvo školství a národní osvěty⁹. Čerstvý docent se s tím musel smířit, třebaže nerad, a v následujících letech v Praze skutečně přednášel pouze dějiny filosofie. Bratislavská profesura mu však umožnila žádat o víc. Ministerstvo zprvu váhalo¹⁰, v březnu 1924 nicméně Králově žádosti vyhovělo a ustanovilo jej

⁵ K pokusům sociologů o sebeprosazení a poukazům na to, že právě jejich disciplína má klíčový význam pro fungování společnosti, začalo docházet až ve druhé polovině dvacátých let; srov. zejm. Machotka – Ullrich 1928.

⁶ Není účelem této studie podávat kompletní biografické a obsahové informace o díle jednotlivých sociologů, pokud se nevztahují ke zkoumanému tématu, proto odkazují na nově vydané souborné dějiny české sociologie, které tuto funkci plní a současně přinášejí přehled veškeré existující starší literatury.

⁷ Archiv Univerzity Komenského Bratislava, Rektorát UK – personálne oddelenie, osobné spisy pedagogických pracovníkov (dále jen Archiv UK Bratislava), Král Josef, kt. 68, list MŠNO J. Královi 6. 10. 1923, listy děkanátu FF UK MŠNO 2. 5. 1923 a 29. 2. 1924; kt. 100, list děkanátu FF UK MŠNO 29. 2. 1924.

⁸ Ibid., kt. 68, list děkanátu FF UK MŠNO 26. 6. 1923. Eva Laiferová sice soudí, že zřízení semináře, které (mylně) ztotožňuje s počátkem výuky, napomohl vliv prosociologicky orientovaného ministra Milana Hodži a odborového rady Antona Štefánka (Laiferová 1995: 3), neuvádí pro to však důkazy. Jde navíc o nepřilíš pravděpodobný výklad: Hodža byl v této době ministrem zemědělství (1922 – 1926, ministrem školství a národní osvěty se stal až v roce 1926), přičemž ustavování profesorských stolic a seminářů spadalo do kompetence resortního ministerstva a nikoli celé vlády, zatímco Štefánek v roce 1924 graduoval z filosofie a slovenské filologie a jeho sociologické zájmy jsou až pozdější. (Nešpor 2011: 176-180)

⁹ Archiv Univerzity Karlovy Praha, Filosofická fakulta (dále jen Archiv UK Praha), i.č. 404, prof. Král. Srov. Král 1969: 395-396.

¹⁰ Srov. Archiv UK Bratislava, Král Josef, kt. 68, list děkanátu FF UK MŠNO 24. 8. 1923, v němž žádá o urychlené vyřízení přípisu z 26. 6. 1923.

řádným profesorem filosofie a sociologie na Univerzitě Komenského¹¹. Král po Tomsovi převzal vedení filosofického semináře, což byla obdoba dnešní katedry (profesorská stolice určitého oboru ještě nepodmiňovala automatický vznik příslušného semináře), a promptně požádal také o zřízení sociologického oddělení v jeho rámci¹², k čemuž ministerstvo přivolilo, fakulta nicméně od akademického roku 1924 – 1925 uváděla, že má vlastní sociologický seminář¹³. Jeho jediným zaměstnancem byl ovšem sám ředitel a teprve v roce 1929 sociologický seminář získal alespoň pomocnou vědeckou sílu v osobě studenta Pavla Schnierera, kterého o rok později vystřídal Desider Lang. Také Královy přednášky a seminární cvičení odpovídaly tomu, že vedle filosofie usiloval také o rozvoj sociologie: věnoval jí každoročně jednu až dvě přednášky (tedy polovinu)¹⁴ a vlastní seminární cvičení vedle paralelně běžícího semináře filosofického.

Během svého bratislavského působení Král sice vydal své nejvýznamnější spisy z (dějin) sociologie, rozbor Masarykovy *Sebevraždy* a sociologického díla G. A. Lindnera, včetně dvou překladů uvedených rozsáhlými studiemi, nicméně jeho angažmá mělo dvojí úskalí. Jednak Bratislavu bral jenom jako jakousi „přestupní stanicí“ k další kariéře v Čechách, a za druhé vědomě neusiloval o vznik a další rozšiřování akademické sociologické obce na Slovensku. Zůstal bydlet v Praze a do Bratislavy pouze dojížděl, v Praze také v roce 1931 založil časopis *Sociální problémy*, který se stal první institucionální základnou rodící se pražské sociologické školy (srov. Nešpor – Kopecká 2011: kpt. Sociální problémy). O Králův návrat usiloval i profesorský sbor pražské fakulty, který mu v roce 1928 hodlal světit stolicí dějin filosofie po penzionovaném Františku Krejčím¹⁵. Ministerstvo Krále sice následujícího roku pověřilo suplováním, jeho profesuru však ponechalo v Bratislavě – jednak proto, že tam za něj neexistovala náhrada, ale i z ekonomických důvodů, protože Král měl jako český profesor působící na Slovensku nárok na příplatek, který by mu zůstal i po návratu do Prahy, a ministerstvo by současně muselo vyplácet příplatek k profesorskému platu také někomu jinému. Přejedání Josefa Krále na pražskou filosofickou fakultu byl takto oddalován až do srpna 1932 a ani potom nebyl úplný, jen se situace obrátila: suplujícím profesorem filosofie a sociologie zůstal v Bratislavě, a to až do roku 1935¹⁶. S vedením

¹¹ Ibid., list MŠNO J. Královi 17. 4. 1924 o jmenování řádným profesorem filosofie a sociologie na FF UK 12. 3. 1924.

¹² Ibid., list děkanátu FF UK MŠNO 9. 5. 1924.

¹³ Z dostupných archivních pramenů nelze určit, dostala-li FF UK později svolení i ke zřízení semináře, ale ať už tomu bylo jakkoli, ministerstvo s jeho existencí v následujících letech počítalo, což znamenalo přinejmenším „tiché schválení“.

¹⁴ Král témata svých přednášek obměňoval (což zdaleka nebylo obvyklé), takže v letech 1924 – 1935 přednášel Hlavní teorie sociálního vývoje, Sociální etiku, Sociologii, Soudobou sociologii, Vývoj společnosti a Základy obecné sociologie.

¹⁵ Archiv UK Praha, i.č. 404, prof. Král, návrh FF UK na obsazení stolice dějin filosofie.

¹⁶ Ibid., jmenování J. Krále profesorem FF UK 6. 8. 1932; Archiv UK Bratislava, Král Josef, kt. 68, list MŠNO děkanátu FF UK 5. 3. 1931.

sociologického semináře mu přitom v letech 1932 – 1935 pomáhal asistent, estetik Mirko Novák, zatímco Král po většinu první poloviny třicátých let na Univerzitě Komenského fakticky nepřednášel, pouze vedl seminární cvičení¹⁷. Královo reálné angažmá ve výuce (filosofie a) sociologie na bratislavské univerzitě proto netrvalo ani celou dekádu.

Během tohoto období ze „sociologie“ absolvovalo pouhých šest studentů¹⁸, nebo přesněji: sociologické rigorosum neabsolvoval vůbec nikdo, neboť sociologie jako rigorosní obor byla zavedena teprve v roce 1931 na pražské filosofické fakultě (Nešpor 2011: 206) a k prvnímu bratislavskému rigorosu ze sociologie došlo dokonce až o deset let později¹⁹, vypracovali však disertační práce se sociologickou tematikou. Jenom jeden z nich – Ján Schwinert²⁰ – přitom dospěl tak daleko, že prostřednictvím časopiseckého vydání přepracované podoby své disertace aspoň částečně vstoupil do vědecké komunity (srov. Schwinert 1931), i když už nic dalšího nikdy nepublikoval. Po nikom dalším nicméně nezůstala v dějinách slovenské sociologie ani stopa²¹. Vývoj slovenské sociologie naproti tomu zásadní měrou (později) ovlivnil jiný raný absolvent Univerzity Komenského, Anton Štefánek, který ovšem složil rigorosa z filosofie a slovenské filologie a disertaci napsal o dějinách osvícenské filosofie. Štefánek v tomto směru patřil mezi Královy nejúspěšnější studenty, i když tato afiliace platí jen s výhradou, že už kdysi nedokončil filosofická studia ve Vídni a do Bratislavy dojížděl prakticky jen skládat zkoušky, neboť v období svého „studia“ byl Štefánek v Praze na plný úvazek zaměstnán jako úředník Ministerstva pro správu Slovenska, resp. Ministerstva školství a národní osvěty. Ve slovenském kulturním a společenském, případně i politickém životě se přitom uplatnila celá řada dalších Králových absolventů z filosofie, zatímco sociolog ani jediný. Bylo jich ostatně několikanásobně méně než absolventů z filosofie, což odpovídalo potřebám středoškolské výuky. (Srov. Hirner 1947: 47)

¹⁷ K prvnímu snížení počtu přednášek došlo v akademickém roce 1930 – 1931, kdy Král současně vykonával funkci děkana FF UK, v následujících letech pak obvykle čerpal úplnou dovolenou od přednášek a vedl pouze semináře. Profesorský sbor FF UK příslušné žádosti ministerstvu odůvodňoval tím, že sociologie v Bratislavě dočasně nemusí být přednášena vůbec a přednášky z filosofie zastanou ostatní vyučující, jichž v té době už bylo víc; viz např. *ibid.*, list děkanátu FF UK MŠNO 30. 5. 1932.

¹⁸ Archiv UK Bratislava, Zbierka matrik rigorózných doktorov, Matrika pre Filozofickú, Právnickú a Lekárskú fakultu UK 1919-30/31, 1931/32-1937/38, 1938/39-1948/49 (dále jen Archiv UK Bratislava, Zbierka matrik), č. 1014/102, 1071/1, 1201/131, 1329/86, 1394/152, 1542/107.

¹⁹ *Ibid.*, č. 3319/93.

²⁰ V *Republice sociologů* (Nešpor 2011: 174) a jinde mylně uváděn jako „Schweinert“.

²¹ Schwinert byl také jediným studentem s vědeckými ambicemi, na kterého si později sám Král vzpomněl – viz Král 1969: 401.

Další čeští sociologové v Bratislavě

Přesun (hlavního úvazku) Josefa Krále do Prahy vedl k potřebě obsazení ředitelského místa bratislavského sociologického semináře, zvláště když Mirko Novák po habilitaci z estetiky přešel do semináře estetického. Novým ředitelem byl v roce 1936 jmenován filosof Josef Tvrđý, který se zabýval i problémy soudobé společnosti, za sociologa se však nepovažoval a vedení sociologického semináře se ujal spíše jen po formální stránce. Tvrđý si vzal k ruce obdobně orientovaného filosofa Jaromíra Nováka a později i několik pomocných vědeckých sil (Josef Dieška, Bohumil Vančo) a v této spíše provizorní podobě sociologický seminář Univerzity Komenského zůstal až do rozdělení Česko-Slovenska. Až do akademického roku 1936 – 1937 seminář nevypisoval vůbec žádné přednášky a po několik let ani seminární cvičení, což neznamenal, že by Král i po svém odchodu neusiloval o zachování svého „dědictví“ v podobě výuky sociologie v Bratislavě, jen nepovažoval za nutné spojovat je s formálním fungováním semináře.

Ještě než Král opustil Bratislavu, zařídil habilitaci svého mladšího kolegy a jednoho z klíčových představitelů rodící se pražské sociologické školy Otakara Machotky (1899 – 1970). (Nešpor 2011: 147-151) Přitom se počítalo s tím, že zatímco vedení sociologického semináře převezme Tvrđý jakožto profesor, Machotka se hned po schválení své docentury Ministerstvem školství a národní osvěty chopí výuky sociologie²², již chtěl v souladu s programem pražské školy výrazněji orientovat na kvantitativně pojatý empirický sociologický výzkum. Machotka nicméně hned následujícího roku odjel na roční studijní cestu do Spojených států, kde stážoval u Ernesta W. Burgessa a Roberta E. Parka na University of Chicago a u Emory S. Bogarduse na University of South California, takže v Bratislavě začal vyučovat a vést seminární cvičení teprve v roce 1936²³. Přitom si ovšem ponechal zaměstnání ve Státním úřadě statistickém v Praze, takže stejně jako Král do Bratislavy pouze dojížděl. Snad proto jej profesorský sbor hned v roce 1936 navrhl na mimořádnou profesuru, která by mu zajistila trvalý příjem a tím i možnost skutečného zakotvení v Bratislavě, k jeho jmenování nicméně do rozdělení Česko-Slovenska nedošlo²⁴.

²² Archiv UK Bratislava, Král Josef, kt. 68, list děkanátu FF UK MŠNO 30. 5. 1932; Machotka Otakar, kt. 117, opis potvrzení MŠNO 7. 9. 1933.

²³ V následujících letech Machotka přednášel *Metody moderní sociologie*, *Sociální psychologii*, *Sociologii osobnosti a Sociologii rodiny*. Stejně jako Král tedy obměňoval témata svých přednášek, což se na bratislavské univerzitě stalo alespoň v případě sociologie pravidlem – na rozdíl kupř. od Brna.

²⁴ Machotka byl údajně jmenován prezidentem Benešem na návrh MŠNO 23. 9. 1938, avšak jmenování již nebylo provedeno; Archiv UK Praha, i.č. 464, dr. Machotka, materiály k profesorskému řízení O. Machotky. Machotka místo toho (jako docent) v roce 1939 přešel na filosofickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, kde byl v roce 1946 jmenován řádným profesorem se zpětnou platností k roku 1939.

Podle vzpomínek Alexandra Hirnera nicméně přesto pouhé tříleté Machotkovo působení v Bratislavě zanechalo hlubší stopy, než několikanásobně delší období Královo (a Tvrdeho). Zatímco ti se orientovali na výuku budoucích středoškolských učitelů a proto akcentovali spíše filosofické základy sociologie, pokud se vůbec sociologií zabývali, Machotkova „vědecko empirická orientace našla na Slovensku neobyčejně příznivé pole, takže z jeho posluchačů vyrostlo několik metodologicky dobře vyškolených adeptů vědeckého bádání“ v oboru sociologie. (Hirner 1947: 47; srov. také Hirner 1970: 492-500) Abychom toto tvrzení upřesnili: šlo v podstatě o dvě osobnosti, které měly v bezprostředně poválečném období rozhodující vliv na vznik Sociologického odboru Matice slovenskej, Petra Gulu a samotného Alexandra Hirnera²⁵. Gula s Hirnerem sice skládali rigorosa (v roce 1939, resp. 1940²⁶) až u Antona Štefánka, o kterém bude řeč níže, vědecké školení jim nicméně dal právě Machotka a k němu se také hlásili jako ke svému nejvýznamnějšímu učiteli.

Machotkovo angažmá skončilo, stejně jako v případě ostatních českých profesorů Univerzity Komenského, s rozdělením Česko-Slovenska. Nový rektor Slovenské univerzity, jak byla univerzita přejmenována hned v roce 1939, Vojtech Tuka, stejně jako ministr školství a národní osvěty Jozef Sivák s okamžitou platností zrušili jejich pověření k výuce a donutili je k návratu do českých zemí. Jediným sociologem na univerzitě (stejně jako na Slovensku vůbec) proto zůstal Anton Štefánek, který současně převzal vedení sociologického semináře a stejně tak semináře estetického a filosofického²⁷.

Úloha Antona Štefánka

Osobnost Antona Štefánka (1877 – 1964) jsme v předchozím výkladu opustili ve chvíli, kdy formálně absolvoval Univerzitu Komenského, kvůli svému politickému angažmá se však sociologii ani jakékoli jiné vědě prakticky nevěnoval. Třebaže v Československé akademii zemědělské vedl literární a osvětový odbor, ten patřil k nejméně pracujícím (srov. Štefánek 1928b), a také Štefánkovo členství v Masarykově sociologické společnosti a v redakční radě brněnské *Sociologické revue* mělo především deklarativní charakter – jednalo se o zastoupení Slovenska v primárně českých podnicích, které chtěly deklarovat svoji celostátní působnost. (Nešpor – Kopecká 2011: kpt. Sociolo-

²⁵ Vedle těchto dvou osobností, které významnou měrou ovlivnily slovenskou sociologii, byly v období Machotkova působení v Bratislavě obhájeny ještě dvě další disertace na alespoň částečně sociologická témata (Archiv UK Bratislava, Zbierka matrik, č. 2072/60, 2396/146) a s jeho vyučováním se setkali také další čtyři adepti sociologie, kteří pak skládali rigorosa v období samostatného slovenského státu (ibid., č. 3363/137, 3319/93, 3488/62, 3517/91). Nikdo z nich se však sociologii profesionálně nevěnoval.

²⁶ Ibid., č. 2981/271, 3233/7.

²⁷ Sociologický seminář vedl v letech 1939 – 1948, do jeho zrušení, estetický v letech 1939 – 1947 a filosofický v letech 1939 – 1940 a 1945 – 1949, tedy do svého nuceného penzionování.

gická revue; srov. Slávik 1966) Jak píše Hirner, „na dráhu univerzitního profesora se programově nepřipravoval a celé jeho osobnostní zaměření bylo vzdálené od jakéhokoli katedrového typu učence“. (Hirner 1970: 464) Štefánek se k akademické práci ve druhé polovině třicátých let dostal hlavně proto, že byl fakticky vytlačen z vysoké politiky.

V srpnu 1937 byl Štefánek jmenován řádným bezplatným profesorem aplikované sociologie na filosofické fakultě Univerzity Komenského s tím, že mu byla prominuta neexistující habilitace²⁸, v podstatě jako ocenění svých zásluh při budování slovenského republikánského školství všech úrovní. Hned se také ujal přednášek, které měly na rozdíl od Machotky spíše prolegomenální charakter²⁹, jeho další fakultní angažmá přitom nebylo o nic větší než v případě jeho českého kolegy, spíše naopak. Přesto – nebo právě proto – se zasloužil o habilitaci dalšího kolegy, Antonína Obrdlíka (1905 – 1997) (Nešpor 2011: 122-124), který byl zetěm nestora brněnské sociologie I. Arnošta Bláhy. Kvůli svým příbuzenským vazbám i odporu dalších členů profesorského sboru brněnské fakulty se totiž Obrdlík nemohl habilitovat přímo u Bláhy, proto mu velice konvenovala Štefánkova nabídka učiněná nejspíš z vděčnosti vůči jeho tchánovi (Bláha 1996 – 2003: 90-91), která zároveň měla přispět dalšímu rozvoji moderní sociologické práce na Slovensku. Obrdlík si sice sociologický výzkum představoval jinak než členové pražské sociologické školy (obecně vzato měl blíže ke kvalitativnímu pojetí sociologické práce), avšak plédoval za něj neméně a měl s ním také osobní zkušenosti, i on měl za sebou alespoň krátké stáže na prestižních zahraničních univerzitách v Paříži, Štrasburku, Londýně, Chicagu, New Yorku a na Harvardu. K Obrdlíkově habilitaci došlo počátkem roku 1938, Ministerstvo školství a národní osvěty však s jejím potvrzením otálelo, protože vůči ní z věcných důvodů – a možná i kvůli osobním sporům mezi pražskou a brněnskou sociologickou školou – vznesl kritické výhrady Josef Král. Obrdlíkova docentura tak nakonec byla potvrzena teprve po uznání slovenské autonomie nově ustaveným slovenským ministerstvem. (Odložilík 2003: 275)³⁰ Čerstvý docent ohlásil přednášky ze Sociologické metody teprve v akademickém roce 1939 – 1940, kvůli odstranění českých vyučujících s nimi však už nemohl ani začít a sám ostatně na konci roku 1939 odešel do amerického exilu. Jeho působení na Univerzitě Komenského tak vlastně „skončilo dřív, než začalo“, neboť po skončení války

²⁸ Archiv UK Bratislava, Štefánek Anton, kt. 184, opis oznámení MŠNO z 2. 9. 1937. Nejnovější biografická a pro pozdější období částečně i memoárová zpracování čtenář nalezne ve sborníku Turčan – Klobucký 2011; z hlediska vývoje slovenské sociologie jsou nejcennějším přínosem tohoto sborníku nové analýzy Štefánkovy akademické práce (E. Laiferová, L. Turčan a především R. Klobucký).

²⁹ V akademických letech 1937 – 1938 a 1938 – 1939 Štefánek přednášel Sociologii národa a Úvod do sociologie.

³⁰ V Obrdlíkově zaměstnaneckém spise v archivu UK příslušné materiály chybí; srov. Archiv UK Bratislava, Obrdlík Antonín, kt. 138.

profesorský sbor pouze vzal na vědomí přenesení Obrdlíkovy docentury do Brna³¹.

Po odchodu českých profesorů tak Anton Štefánek poněkud paradoxně zůstal jediným sociologem na Slovenské univerzitě, stal se ředitelem sociologického semináře, přednášel a vedl seminární cvičení ze sociologie³². Teprve v říjnu 1942 však byl jmenován řádným placeným profesorem, přičemž jmenovací přípis byl o to komičtější, že obsahoval obvyklou klausuli, aby se nově jmenovaný profesor před zahájením přednášek šel osobně představit rektorovi – ačkoli Štefánek na univerzitě už pět let působil jako neplacený profesor a dokonce vedl dva semináře filosofické fakulty³³. Ve funkci řádného profesora Štefánek setrval dva roky, načež se v souvislosti se svým zapojením do slovenského národního povstání nedostavil k zahájení výuky a byl suspendován, pochopitelně jen do konce války, kdy se naopak stal rektorem celé univerzity³⁴.

V období Slovenské republiky Štefánek pracoval na svém nejvýznamnějším, třebaže nakonec fakticky nedokončeném díle, *Základech sociografie Slovenska* (Štefánek 1944)³⁵, o jehož tématech také přednášel. Toto dílo však svým vznikem nebylo spojeno s univerzitou, nýbrž s nově zřízeným sociografickým oddělením Zemepisného ústavu Slovenskej akademie vied a umenia, které Štefánek souběžně vedl. (Srov. Gula 1946a) Na samotné univerzitě žádný výzkum neprobíhal a přihlédneme-li ke skutečnosti, že Štefánek byl nejen jediným ordinářem, ale také jediným vyučujícím sociologie, je to docela pochopitelné, stejně jako kvůli chronickému nedostatku finančních prostředků na rozvoj tohoto typu akademické práce – obdobná situace ostatně panovala i v českých zemích. (Nešpor 2011: 45-46, 209-211) Třebaže Štefánek sociologii prosadil jako (vedlejší) rigorosní předmět, takže k prvnímu rigorosu ze sociologie došlo v roce 1941³⁶, nijak nestoupl ani počet jejích absolventů. Až do konce války byly obhájeny jen dvě další sociologické disertace, jejichž autoři současně skládali vedlejší rigorosum ze sociologie³⁷. Ke zvýšení počtu

³¹ Ibid., oznámení MŠO z 31. 10. 1946.

³² Štefánek v tomto období přednášel Sociografii Slovenska, Sociologické prvky v Platónově státovědě, Sociologický výzkum, Sociologickou ideu, Sociologickou metodu, Sociologii státu, Sociologii vesnice a města a Úvod do sociologie.

³³ Archiv UK Bratislava, Štefánek Anton, kt. 184, opis oznámení MŠNO z 3. 11. 1942.

³⁴ Ibid., oznámení MŠNO z 30. 10. 1944, list děkanátu FF SU rektorátu SU z 12. 12. 1944. Ke zrušení Štefánkovy suspenze došlo rozhodnutím Povereníctva SNR pre školstvo a osvetu 7. 5. 1945, rektorský úřad převzal 21. 12. 1945.

³⁵ První část díla byla z nedokončeného rukopisu vysázena již v roce 1944, druhá teprve bezprostředně po skončení války v roce 1945. Zatímco první čtyři kapitoly – podávající metodologický úvod, rozbor sociálních skupin, demografických otázek a duchovní kultury – můžeme přes všechny výhrady považovat za dokončené, kapitoly o hmotné kultuře, národnostních menšinách, Čechách na Slovensku a dělnické otázce zůstaly v pouhém náčrtku, což je patrné již z rozdílného stránkového rozsahu (325 : 69 s.). K tomuto dílu srov. Gula 1946a; Šuran 1968; Pašiak 1994; Laiferová in Turčan – Klobucký 2011.

³⁶ Archiv UK Bratislava, Zbierka matrik, č. 3319/93. Dříve zmínění P. Gula a A. Hirner skládali rigorosa ještě z filosofie a slovenské filologie (ibid., č. 2981/271, 3233/7).

³⁷ Ibid., č. 3488/62, 3517/91.

absolventů (všech oborů, sociologii nevyjímaje) došlo teprve v poválečném období, kdy v letech 1945 – 1952 absolvovalo plných 26 studentů, vůbec prvním z nich přitom byl Štefánkův syn Branislav Štefánek³⁸. To však již vedle Štefánka působili jako docenti jeho habilitanti Alexander Hirner (od roku 1946³⁹) a Andrej Sirácky (od roku 1948⁴⁰), který svého učitele později „nahradil“ v tom smyslu, že hned po převzetí vedení sociologického a filosofického semináře první zrušil a druhý „transformoval“ v dogmatickém marxistickém duchu, zatímco Štefánek byl v roce 1949 penzionován⁴¹.

Bedřich Vašek a tradice římskokatolické křesťanské sociologie

Podobně jako v českých zemích (Nešpor 2004), i na Slovensku se v období před nástupem komunistického režimu vedle profánní akademické sociologie, pěstované na filosofických fakultách, uplatnila ještě druhá větev sociologické práce, římskokatolická křesťanská sociologie, která byla rozvíjena na teologických fakultách a arci/biskupských seminářích. (Kvasničková 1998; Turčan 1998 – 2001)⁴² Křesťanská sociologie se sice nestala samostatným oborem, třebaže měla své profesorské stolice, ani nepřinesla výraznější vědecké výsledky, neboť se omezovala na traktování dobových oficiálních církevních sociálních nauk, přinejmenším z institucionálního hlediska ji však rozhodně nemůžeme pominout. V určitém ohledu měla, obzvláště na Slovensku, dokonce větší sociální vliv než samotná profánní sociologie, neboť její představitelé hojně psali do populár(izač)ních tiskovin a prostřednictvím duchovních, na jejichž vzdělání a formaci se podíleli. Reálně tak oslovovali významnou část společnosti, zatímco jejich profánní kolegové se k jejich dílu stavěli nanejvýš kriticky a odmítali jeho akademickou relevanci. (Typicky v případě Josefa Krále)

Prvním ordinářem křesťanské sociologie, který působil na bratislavské římskokatolické bohoslovecké fakultě, byl olomoucký profesor Bedřich Vašek (1882 – 1959). (Nešpor 2011: 165-168) Podobně jako již zmiňovaní čeští sociologové, i on do Bratislavy pouze dojížděl a vyučoval zde jen v letech 1936 – 1939, přesto se mu však podařilo vychovat žáka, který následně převzal jeho

³⁸ V případě české a slovenské sociologie nebylo neobvyklé, že obor absolvovali děti a další příbuzní profesorů sociologie, třebaže rigorosa museli z formálních důvodů skládat u někoho jiného. V Brně takto absolvovala kupř. Bláhova dcera Soňa Obrdlíková nebo Obrdlíková sestra Juliana Obrdlíková; viz Archiv Masarykovy univerzity Brno, A2, FF, K 185, 186, Přísne zkoušky a promoce doktorské, č. 202, 209.

³⁹ Archiv UK Bratislava, Hirner Alexander, kt. 61, potvrzení Povereníctva ŠO z 8. 10. 1946.

⁴⁰ Ibid., Sirácky Andrej, kt. 167, list děkanátu FF UK Povereníctvu ŠO z 31. 12. 1948.

⁴¹ Obdobně Sirácky likvidoval sociografické oddělení Zemepisného ústavu SAVU, místo kterého měl být zřízen Ústav pre sociálny výskum. (Mésároš 1994)

⁴² Pro úplnost dodejme, že existovala také evangelická podoba náboženské sociologie, na Slovensku reprezentovaná Samuelem Štefanem Osuským, která nicméně nebyla příliš odlišná od dobové profánní sociologie; viz Nešpor 2008: 124-146, 197-198.

místo, mladého kněze Michala Salatňaye. Salatňay se u Vaška habilitoval a po jeho odchodu byl v říjnu 1940 jmenován mimořádným profesorem křesťanské sociologie⁴³. Rozvinul přitom poměrně bohatou publikační činnost, která sice nebyla příliš objevná, nepochybně však zakládala budoucí tradici křesťanskosociologického uvažování na Slovensku, kterou následně zlikvidoval komunistický převrat. (Kvasničková 1998; Turčan 1998 – 2001) V tomto konkrétním případě to nicméně bylo trochu jinak: Salaňay si přes svoji církevní horlivost vzal na konci roku 1943 zdravotní dovolenou od přednášek⁴⁴, načež se v prosinci téhož roku tajně oženil⁴⁵, na což apoštolská nunciatura v Trnavě nemohla reagovat jinak než okamžitým odebráním kanonické mise k vyučování na teologické fakultě, kněžskou suspenzí a exkomunikací⁴⁶. O jeho dalších osudech není nic známo, přinejmenším pod svým jménem již nepublikoval, a stolice křesťanské sociologie byla nadále pouze suplována, a to až do svého formálního zrušení po komunistickém převratu.

Institucionální ukotvení římskokatolické křesťanské sociologie na univerzitní půdě tak zůstalo jenom epizodou, ačkoli obdobným tématům se na Slovensku relativně úspěšně věnovali mnozí další autoři. (Srov. Kvasničková 1998: 126-129; Turčan 1998 – 2001) Jedním z nich byl i Ignác Gašparec, třebaže vystudoval u antiklerikálně orientovaného Štefánka, čímž se můžeme vrátit k popisu (konce) profánní větve předmarxistické slovenské sociologie. Ještě před tím je však nezbytné uvést, že ačkoli vedle univerzity (a s ní personálně propojeného Zemepisného ústavu SAVU, v němž vedle Štefánka dočasně působil také Gula) v meziválečném období a v době samostatného slovenského státu existovala další „potenciálně sociologická“ pracoviště, ke skutečnému rozvoji sociologické práce v jejich rámci nicméně nedošlo. Podobně jako se v českých zemích sociologicky příliš neuplatnila Československá akademie zemědělská nebo Slezský ústav, třebaže se s nimi v tomto směru počítalo (srov. Knapík 2003; Nešpor 2011: 61-62), na Slovensku mohla analogickou úlohu zaujmout Učená společnost Šafárikova, založená na konci roku 1926, fakticky k tomu nicméně nedošlo. (Hirner 1970: 457-458) Také dalšími jednotlivými osobnostmi reprezentovaná „slovenská sociologická tvorba ... měla v důsledku toho spíše amatérský než profesionální charakter“. (Ibid.: 459)

⁴³ Archiv UK Bratislava, Salatňay Michal, kt. 163, list MŠNO z 14. 10. 1940.

⁴⁴ Ibid., lékařská zpráva z 8. 10. 1943.

⁴⁵ Ibid., oznámení děkanátu KBF UK MŠNO z 23. 12. 1943.

⁴⁶ Ibid., oznámení MŠNO z 27. 12. 1943.

Institucionální dědicové českých sociologů – diskursivní zakladatelé slovenské sociologie

Třebaže se slovenská sociologie nadále vyznačovala „konzumováním české sociologické produkce knižní, překladové i původní, a sledováním revuální produkce, kterou reprezentovala ‚Sociologická revue‘ brněnské sociologické školy a ‚Sociální problémy‘ pražské sociologické školy“ (Gula 1946b: 65), šest let oddělení obou akademických tradic vedlo k urychlenému dozrání mladší z nich. Čeští sociologové se po druhé světové válce chtěli nechtěli dostat do situace, kdy museli přijmout plně konstituovanou slovenskou sociologii za rovného partnera, o čemž svědčí i jejich zájem o publikování v nově ustaveném slovenském *Sociologickém sborníku*⁴⁷, v němž rozhodně vydali nebagatelní texty, nebo učitelské (a proděkanské) působení Alexandra Hirnera na nově založené pražské Vysoké škole politické a sociální, kde stanul po boku nejvýznamnějších českých sociologů. Stejně jako v případě české sociologie, která se dělila na pražskou a brněnskou školu, můžeme přitom i na Slovensku hovořit o dvou akademických školách – bratislavské a martinské (Gula 1946b; Hirner 1947), jejich vztahy ovšem byly úplně jiného druhu. Šlo o vztahy vzájemné úcty a kolegiality, i když se protagonisté obou škol neshodli na metodách „dělání sociologie“, přičemž vůdce jedné z nich a současně nestor celé slovenské sociologie Anton Štefánek rozhodně nechtěl být nějakým hegemonem. V této souvislosti si ostatně Peter Gula posteskl na rivalitu mezi oběma hlavními českými sociologickými školami, již podle jeho názoru „trpí spolupráce, stejně jako rozmach sociologie v Čechách“.⁴⁸

Starší tradici, úzce spojenou s brněnskou sociologickou školou, přitom reprezentovala Štefánkova sociografie, která dominovala na bratislavské filosofické fakultě, na niž se již čeští docenti a profesori nevrátili, takže samotného Štefánka doplňovali Hirner, většinou ovšem angažovaný v Praze a v Turčianském Sv. Martině, a Sirácky, který se však ujal přednášení fakticky až po Štefánkově odchodu. Prakticky jediným profesionálem z řad bratislavských sociologů proto zůstal právě jen Štefánek, kolem kterého se vytvořil kruh více než deseti žáků, kteří mohli dále rozvíjet a prohlubovat tradici sociografického výzkumu, po roce 1948 však byli odstaveni a často nestačilo dojít ani k jejich doktorským disertacím. (Winclawski 1991b: 231⁴⁹; srov. také Turčan 1993: 471-472) Patrně nejnadanějším Štefánkovým žákem se přitom stal Ignác

⁴⁷ Časopis vycházel v letech 1946 – 1948 péčí Sociologického odboru Matice slovenskej, po komunistickém převratu byl zastaven, takže třetí ročník již nemohl být doveden do konce – obdobně jako „pražská“ *Sociologie a sociální problémy*, zatímco „brněnská“ *Sociologická revue* byla ponechána až do konce roku 1949. (Srov. Nešpor – Kopecká 2011; Janák 2011) Z českých sociologů do *Sociologického sborníku* přispěli I. Arnošt Bláha, Mojmír Hájek a Juliana Obrdlíková.

⁴⁸ *Sociologický sborník* 2, 1947, 1-2: 127-128.

⁴⁹ Srov. také nevydaný rukopis S. Szomolányiové *História zrodu a formovanie sociologického pracoviska SAV*, cit. např. v Turčan – Klobucký 2011: 79.

Gašparec (1915 – 1987), který pod jeho vedením obrátil pozornost od křesťanské sociologie k sociologii národa a k ekonomické sociologii, problému spravedlivé mzdy, nyní už bez křesťansko-sociálních konotací, a především ke „gustiovské“ komunitární mikrosociologii připomínající starší výzkumy brněnské sociologické školy, v Gašparcově případě věnované rodné obci Staré Hory⁵⁰. Po likvidaci sociologie jakožto „buržoazní pavědy“ Gašparec nicméně ztratil své úřednické místo na slovenském Povereníctvu školstva a osvetu, pracoval jako archivář, později také jako redaktor a knihovník, ovšem zcela mimo oblast svých někdejších zájmů. Naproti tomu Andrej Sirácky (1900 – 1988), jemuž Štefánek dopomohl k sociologické habilitaci⁵¹, se po únoru 1948 aktivně zapojil do likvidace sociologie jako oboru, aby o necelé dvě dekády později patřil mezi jeho „obnovitele“, samozřejmě již v plně marxistickém duchu. (Sirácky 1950; srov. Hirner 2004: 140, 152)

Druhý proud, který měl mnohem blíž k pražské sociologické škole a navazoval na někdejší bratislavské působení Otakara Machotky, reprezentoval nově zřízený Sociologický odbor Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martině, jehož reálnými hybateli se stali vědecký tajemník Matice Alexander Hirner (1911 – 1987) a výkonný redaktor nově založeného časopisu *Sociologický sborník* Peter Gula (1914 – 1966)⁵². Po vzoru americké sociologie a v Československu nejbližší pražské sociologické škole⁵³ se tyto badatelé chtěli odpoutat od sociografické popisnosti směrem k teoreticky a metodicky hlubším analýzám, založeným především na samostatných kvantitativních výzkumech, nikoli na spekulacích, k nimž tendovaly starší proudy české sociologie, oba dva se však nevyhýbali ani teoretické práci, která byla naopak Štefánkovi úplně cizí. Jejich osudy se ovšem příliš nelišily od výše zmíněných, zvláště když právě je (a Štefánka) Sirácky označil za hlavní protagonisty odsouzené vědy. (Sirácky 1950)

Hirner sice ve druhé polovině čtyřicátý let stačil vydat několik empiricky založených studií a myšlenkově původní teoretickou práci *Člověk a společnost* (Hirner 1945), která v lecčems přinejmenším v rudimentární podobě předznamenala pozdější přístupy sociologie vědění, v následující dekádě nicméně

⁵⁰ Z rozsáhlejšího díla, které bylo současně Gašparcovou disertací, byla publikována jen část: Gašparec 1947. Příznačné je, že studie vyšla v martinském *Sociologickém sborníku*, ačkoli jeho vydavatelé k ní měli významné metodologické výhrady. (Srov. Hirner 1970: 502-503)

⁵¹ K Siráckého habilitaci přitom nestandardně došlo ve vsutku „rekordním“ čase: svoji žádost podal 27. 9. 1948 a habilitován byl již 15. 12. 1948; srov. Archiv UK Bratislava, Sirácky Andrej, kt. 167, protokol o habilitačním řízení 15. 12. 1948, list děkanátu Povereníctvu ŠO 31. 12. 1948.

⁵² Předsedou Sociologického odboru byl Imrich Karvaš, místopředsedou Alojz Chura a jeho řádnými členy A. Hirner, Š. Janšák, K. Rebro, J. Svetoň, L. Straka a J. Šamko, referentem P. Gula. Členem korespondentem byl zvolen O. Kapp, mimořádnými členy F. Vašečka a B. Štefánek a čestnými členy I. Dérer a A. Štefánek. S výjimkou Guly a Hirnera, již byli současně placení pracovníky Matice slovenskej, další členové odboru v jeho rámci nevyvíjeli prakticky žádnou činnost.

⁵³ Kromě metodického ukotvení většiny článků publikovaných v *Sociologickém sborníku*, především Gulových a Hirnerových, srov. Hirnerovu polemiku s Emanueleem Chalupným: *Sociologický sborník* 1, 1946, 3-4: 203-205.

musel vzít zavděk redaktorskou prací a na konci padesátých let se dokonce stal jedním z posledních politických vězňů odsouzených k mnohaletým trestům. I když byl prakticky ihned po svém propuštění rehabilitován, zůstal „problémovou“ osobností. Teprve po čase se směl vrátit na univerzitu a na čas pracoval v Sociologickém ústavu SAV, odkud přešel do Československého výzkumného ústavu práce, zůstal však už mimo hlavní proud tehdejší slovenské sociologie⁵⁴. Jeho mladší kolega Gula sice tak tvrdě postižen nebyl, po únorovém převratu však byl odstaven do regionálních redakcí a k obnovené sociologii v šedesátých letech se už kvůli své smrti nestačil vrátit. (Gašparec 1967; srov. také Slávik 1968: 294) Gulovým nejvýznamnějším dílem proto zůstal úvod do sociologie podniku (Gula 1948), v němž sice vymezil čtyři základní komponenty (aspekty) sociologického fungování podniku a možnosti kvantifikace jejich indikátorů, k jejich uplatnění v praxi se už ale naneštěstí nedostal, takže jeho (nedokončená) studie nakonec nepřekročila rovinu teoretických spekulací – proti jejichž nezakotvenosti v sociální realitě tolik brojil.

Gulův význam pro slovenskou sociologii, a implicitně i svůj vlastní, s dvacetiletým odstupem vymezil Alexander Hirner především jejich „zdvořilým odstupem“ od Štefánkovy popisné a přitom teoreticky neukotvené sociografie, „snahou o hierarchizaci ‚struktury sociologických hledisek‘, jak nazýval volbu a uspořádání složek teoretického modelu sociologií zkoumaných sociálních jevů, ... důrazem na potřebu záměrně diferencovat jednotlivé stupně abstrakce, stejně jako požadavkem důsledně aplikovat teoretický a kategoriální základ obecné sociologie na všechny zkoumané jevy“. (Hirner 1970: 500) Vznik Sociologického odboru Matice slovenskej představoval v rámci rodící se slovenské sociologie tolik, co sebevydělení pražské školy v rámci sociologie české – snahu o empirizaci a vědečtější, teoreticky a metodologicky ukotvené a přitom ne-normativní sociologické poznání. Na rozdíl od českých poměrů přitom ovšem nedošlo k žádným osobním sporům, natož k jejich ventilaci prostřednictvím (akademického) tisku.⁵⁵ Obě sociologická centra žila vedle sebe a alespoň vnějšně ve vzájemné úctě, jejich činnost nicméně ukončil komunistický převrat. (Srov. Turčan – Laiferová 2002)

Závěr

Turčan a Laiferová právem označují první slovenské sociology – Jána Lajčiaka v období před vznikem Československa, Antona Štefánka a Štefana Janšáka

⁵⁴ Hirner sice nepochybně ovlivnil některé nastupující sociology (V. Krivý, J. Schenk, S. Szomolányiová) a zprostředkovaně i jejich české kolegy, větší vliv však měly jeho úvodní metodologické příručky než vlastní výzkumy a příliš pevné nebylo ani jeho institucionální zakotvení, v éře nastupující „normalizace“ se musel stáhnout do „závětí“ resortního výzkumného ústavu.

⁵⁵ Srov. výše pozn. č. 48.

v meziválečném období, Alexandra Hirnera a Jána Pichňu po druhé světové válce – za „osamělé běžce“, solitéry, jejichž „tendence k emergenci nepřerostla do budování sociologických škol nebo směrů“. (Turčan – Laiferová 2002: 154) Přesnější by patrně bylo říci, že jim nic podobného v dlouhodobějším rozměru neumožnily vnější okolnosti: Lajčiakovo úmrtí, respektive likvidace obou tvořících se slovenských sociologických škol po nástupu komunistického režimu. A také to, že metafora osamělých běžců platí především pro oblast diskursivního zakladatelství slovenské sociologie, zatímco její institucionální zázemí se podařilo vytvořit již českým akademikům působícím v meziválečném období na Slovensku, na jejichž dílo (přínejmenším dočasně) navázali a bohatě je rozvinuli slovenští pokračovatelé.

Zřízení sociologického semináře a zavedení výuky sociologie na bratislavské univerzitě bylo dílem osobního zájmu a umíněnosti Josefa Krále, který za sebe později vyslal Otakara Machotku, a jehož místo následně fakticky převzal Anton Štefánek, usilující také o angažování Antonína Obrdlíka. Na poli křesťanské sociologie měl podobnou úlohu Bedřich Vašek. Sám Král se ovšem ještě nesnažil o vybudování akademické sociologické obce na Slovensku, jež patrně považoval za předčasné, o to se nicméně zasloužil Machotka systematickou výchovou nadaných studentů Petra Guly a Alexandra Hirnera, respektive po jeho nuceném návratu do Čech z nezbytí Štefánek, který vědecky vychoval především Ignáce Gašparce. Kolem Štefánka se tak zformovala bratislavská sociologická škola a kolem Hirnera s Gulou škola martinská, lišící se metodickým ukotvením oboru, vztahem k teorii a v neposlední řadě disparátními silnějšími vazbami na obě dominantní české sociologické školy, na rozdíl od nich ovšem pracující v ovzduší vzájemné úcty a kolegiality. Slovenští sociologové přitom nesváry svých českých kolegů zřejmě vnímali jako odstrašující příklad, každopádně se vydali úplně jinou cestou.

Z hlediska vědeckého vývoje je až s podivem, jak významných úspěchů nově konstituovaná slovenská sociologie během krátkého času dosáhla: Štefánkovy *Základy sociografie Slovenska*, Hirnerův *Člověk a společnost* a jeho a Gulovy texty ze *Sociologického sborníku* jsou zralými díly sнесoucími mezinárodní srovnání. Ukazují, že slovenská sociologie byla v krátkém poválečném období, než došlo k její mocenské likvidaci, plně etablovanou disciplínou, o čemž svědčil také zájem českých sociologů o spolupráci, která již neměla hierarchický charakter. Slovenští sociologové v téže době disponovali také produktivními akademickými pracovišti (především sociologickým seminářem na Univerzitě Komenského a Sociologickým odborem Maticе slovenskej) a vlastním oborovým periodikem, takže i po této stránce můžeme slovenskou sociologii považovat za plně konstituovanou. Za počáteční institucionální a organizační pomoci jejich českých kolegů k tomu přitom došlo mnohem rychleji a v některých ohledech úspěšněji, než v Čechách a na

Moravě. Pak ovšem přišel komunistický převrat likvidující (prakticky) celou starší sociologickou tradici, takže nová marxistická sociologie šedesátých let namnoze začínala „na zelené louce“ (k situaci v českých zemích viz Petrussek 2000; Voříšek 2012; na Slovensku viz alespoň Turčan – Laiferová 1997, 2002).

Zdeněk R. Nešpor je sociolog a historik, vedoucí vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR a docent Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. V letech 2009 – 2012 byl předsedou hodnotícího panelu pro historii a archeologii Grantové agentury ČR. Věnuje se především studiu českých náboženských a církevních dějin v evropském kontextu v období od 18. století do současnosti, k tomu si přibírá další témata z historie, sociologie a sociální antropologie, resp. jejich dějin, teorie a metodologie. Je autorem dvou set odborných statí a spolu/autorem či editorem dvaceti knih. V poslední době vydal knihy *Náboženství v 19. století* (Scriptorium, Praha 2010; s kolektivem), *Přiliš slábi ve víře* (Kalich, Praha 2010) a *Republika sociologů* (Scriptorium, Praha 2011). Podílel se na vydání *Edice českých sociologických časopisů* (Sociologický ústav AV ČR + MathAn, Praha 2011) a *Kdo je kdo v české sociologii a příbuzných oborech* (Sociologické nakladatelství, Praha 2011).

LITERATURA⁵⁶

- BAEHR, P. – O'BRIAN, M., 1994: Founders, Classics and the Problem of Canon. *Current Sociology* 42, pp. 1-151.
- BLÁHA, I. A., 1996 – 2003: Rodinná kronika. Universitas, Revue Masarykovy univerzity v Brně 1996/1 – 2003/4 (separátně číslovaná příloha).
- FAZIK, A., 1970: Štefánek a slovenská sociologie. Několik metodologických poznámek k dílu a osobnosti A. Štefánka. *Sociológia* 2, s. 301-307.
- FILO, J., 1997: Spomienky na Dr. Jána Lajčiaka. *Sociológia* 29, s. 599-605.
- GAŠPAREC, J. [Ignác], 1947: Prvky kultúrnoduchovnej tvárnosti a ich objektivizácia. *Sociologický sborník* 2, s. 229-234.
- GAŠPAREC, I., 1967: Nekrolog za PhDr. Petrom Gulom. *Sociologický časopis* 3, s. 222-223.
- GULA, P., 1946a: K problematike sociografického výskumu Slovenska. *Sociologický sborník* 1, s. 196-203.
- GULA, P., 1946b: Súčasný stav sociológie na Slovensku. *Sociologický sborník* 1, s. 65-71.
- GULA, P., 1947a: Sociologia národa a nacionalizmu u Štefánka. *Sociologický sborník* 2, s. 9-34.
- GULA, P., 1947b: Sociologia slovensko-maďarského pomeru v predprevratových rokoch u Štefánka. *Sociologický sborník* 2, s. 87-97.
- GULA, P., 1948: K problematike sociologie podniku. *Sociologický sborník* 3, s. 35-75.

⁵⁶ Archivní prameny a drobné příspěvky v dobovém tisku jsou citovány pouze v poznámkách.

- HEŘMANOVÁ, S., 2000: The Issue of Social Differentiation in the Work of Alexander Hirner. *Sociológia* 32, pp. 577-593.
- HIRNER, A., 1945: Človek a spoločnosť. Metodické poznámky k štúdiu sociálneho života. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská
- HIRNER, A., 1947: Sociologický ruch na Slovensku. *Sociologie a sociální problémy* 7, s. 46-49.
- HIRNER, A., 1970: Československá sociológia do roku 1948. Bratislava: SAV (interní cyklostyl).
- HIRNER, A., 2004: Denníky sociológov I. Alexander Hirner 1953 – 1955. Eds. L. Turčan – R. Kloboucký. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- JANÁK, D., 2009: Hodnoty a hodnotení v sociológii Inocence Arnošta Bláhy. *Studie z dějin klasické české sociologie*. Brno: Masarykova univerzita.
- JANÁK, D., 2011: Obsahová analýza Sociologického sborníku. Příspěvek k dějinám slovenské sociologie. *Sociológia* 43, 5, s. 584-603.
- JANÁK, D., 2012: Sociologie Antona Štefánka v kontextu dobových sociologických časopisů. *Sociológia* 44, 1, s. 34-61.
- KLOBUCKÝ, R., 2001: Vplyv T. G. Masaryka na konštituovanie slovenskej sociológie. *Sociológia* 33, 2, s. 207-220.
- KLOBUCKÝ, R., 2005: Metodologické problémy skúmania histórie slovenskej sociologie. *Sociológia* 37, 2, s. 177-196.
- KLOBUCKÝ, R., 2006: Hlasistické hnutie: národ a sociológia. Začiatky sociologického myšlenia na Slovensku. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- KNAPÍK, J., 2003: Slezský ústav v Praze a vědecký výzkum Slezska v letech 1945 – 1950. s. 475-549 in Antonín Kostlán (ed.): *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy.
- KRÁL, J., 1969: Několik poznámek k číslu 3/IV 1968 Sociologického časopisu o československé sociologii. *Sociologický časopis* 5, s. 393-402.
- KVASNIČKOVÁ, A., 1996: Recepce diela Jána Lajčiaka. *Sociológia* 28, 4, s. 353-360.
- KVASNIČKOVÁ, A., 1998: Proti stereotypom obrazu sociológie náboženstva a kresťanskej sociológie na Slovensku do r. 1948. *Sociológia* 30, 2, s. 115-132.
- LAIFEROVÁ, E., 1995: 70 rokov oboru sociologie na FF UK v Bratislave. s. 3-20 in *Sociológia v meniacej sa spoločnosti*. Zborník referátov zo seminára. Bratislava: Katedra sociologie FF UK.
- LAIFEROVÁ, E., 2000: Reception on Nation and National Dynamics in the Work of Alexander Hirner. *Sociológia* 32, 6, pp. 539-554.
- MACHOTKA, O. – ULLRICH, Z., 1928: *Sociologie v moderním životě*. Směry, organizace, úkoly. Praha: Orbis.
- MATES, P., 1983: Pokusy o rušení brněnských vysokých škol v buržoazním Československu. *Časopis Matice moravské* 102, s. 215-225.
- MÉSÁROŠ, J., 1994: Osudy Ústavu pre sociálny výskum SAVU. s. 63-67 in *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vedy a techniky na Slovensku XVI*. Bratislava: Historický ústav SAV.
- NEŠPOR, Z. R., 2004: Dvojí tradice české sociologie náboženství. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 40, s. 447-468.

- NEŠPOR, Z. R., 2008: Ne/náboženské naděje intelektuálů. Vývoj české sociologie náboženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu. Praha: Scriptorium.
- NEŠPOR, Z. R., 2009: Z centra na periferii a zase zpátky? Vývoj sociologie náboženství a proměny její pozice v sociologickém uvažování druhé poloviny 20. století. Sociológia 41, 2, s. 121-148.
- NEŠPOR, Z. R., 2011: Republika sociologů. Zlatý věk české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce. Praha: Scriptorium.
- NEŠPOR, Z. R. – KOPECKÁ, A., (eds.) 2011: Edice českých sociologických časopisů. Praha: Sociologický ústav AV ČR + MathAn.
- NISBET, R. A., 2002 [1966]: The Sociological Tradition. New Brunswick – London: Transaction.
- ODLOŽILÍK, O., 2003: Deníky z let 1924 – 1948 II. 1939 – 1948. Ed. Milada Sekyrková. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy.
- OSUSKÝ, S. Š., 1930: Úvod do sociologie I.-II. Praha: Štátní nakladatelství.
- PAŠIAK, J., 1994: Anton Štefánek – zakladateľ slovenskej sociografie. Sociológia 26, 1, s. 19-28.
- PETRÁŇ, J., 1984: Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Praha: Univerzita Karlova.
- PETRIK, B., 1991: Ján Lajčiak – zabudnutý slovenský sociológ. Sociológia 23, 4, s. 359-362.
- PETRUSEK, M., 2000: Co bylo, když sociologie nebyla. Osudy zakázané a zhanobené vědy 1948 – 1963. s. 35-49 in Hana Barvíková (ed.): Věda v Československu v letech 1953 – 1963. Praha: Archiv AV ČR.
- PLACHT, O. – HAVELKA, F., 1932: Předpisy pro vysoké školy Republiky Československé. Praha: vl. n.
- SCHENK, J., 2000: Alexander Hirner on Social Systems Problems. Sociológia 32, 6, pp. 521-538.
- SCHWINERT, J., 1931: Štúdia o tradícii. Sociální problémy 1, s. 231-251.
- SIRÁCKY, A., 1950: Buržoázno-triedne korene a idealistické pozície sociológie a sociografie na Slovensku. Philosophica Slovaca 5, s. 73-76.
- SLÁVIK, D., 1966: Brněnská sociologická škola a A. Štefánek. s. 65-75 in Juliána Obrdlíková (ed.): Brněnská sociologická škola. Brno: KS FF UJEP + Městský výbor Socialistické akademie.
- SLÁVIK, D., 1968: Príspevok k dejinám slovenskej sociológie. Sociologický časopis 4, s. 288-296.
- ŠTEFÁNEK, A., 1928a: Malohonstí osvietenci. Bratislava, b.n.
- ŠTEFÁNEK, A., 1928b: K úkolům VI. odboru ČAZ v oboru venkovské sociologie. Věstník Československé akademie zemědělské 4, s. 393-395.
- ŠTEFÁNEK, A., 1937: Kollárov nacionalizmus. Homoetnologická studia. Bratislava: Slovanský ústav.
- ŠTEFÁNEK, A., 1944: Slovenská vlastiveda III. Spoločnosť. Základy sociografie Slovenska. Bratislava: SAVU.
- ŠTEFÁNEK, B., 1977: Anton Štefánek 1877 – 1977. Ľud a národ očami sociológa. Zürich: Pořana.

- ŠURAN, K., 1968: Štefánkove teoretické a metodologické východiská v Základoch sociografie Slovenska. s. 201-214 in Juliána Obrdlíková – Dušan Slávik (eds.): O koncepcii dějin československé sociologie. Praha – Brno: Socialistická akademie.
- TURČAN, E., 1993: Doc. dr. Martin Katriak, CSc., osemdesiatročný. [rozhovor]. Sociológia 25, 4-5, s. 469-476.
- TURČAN, E., 1998 – 2001: Sociálna otázka v kresťanskej sociológii na Slovensku v prvej polovici 20. storočia. Sociológia 30, 2, s. 149-164; 33, 4, s. 379-386.
- TURČAN, E., 2000: The Circumstances of the Development of Sociology in Central European Countries. Slovak Sociology in the 20th Century. Sociológia 32, 6, pp. 507-520.
- TURČAN, E. – KLOBUCKÝ, R., (eds.) 2011: Anton Štefánek: vedec – politik – novinár. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- TURČAN, E. – LAIFEROVÁ, E. (eds.) 1997: O kontinuitu a modernu. Predpoklady, možnosti a realita rozvoja sociológie na Slovensku. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- TURČAN, E. – LAIFEROVÁ, E., 2002: Štyri paradigmy v slovenskej sociológii po februári 1948. Sociológia 34, 2, s. 145-158.
- VOŘÍŠEK, M., 2012: The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology in a Comparative Perspective. Kalich, Praha.
- WINCŁAWSKI, W., 1991a: Lud – národ – socjologia. Studium o genezie socjologii słowackej. Toruń: Uniwersytet Mikołaja Kopernika.
- WINCŁAWSKI, W., 1991b: A. Štefánek – cesta k národu a sociológii. Sociológia 23, 3, s. 213-236.